

Pojem vědeckého zákona

Ladislav Hejdánek

◆ fragment | poznámky, česky, vznik: 17.–19. 5. 1959 ◆ poznámka: nedokončeno

◆ fragment | notes, Czech, origin: 17.–19. 5. 1959

Pojem vědeckého zákona [1959]

1) Nejprve pojmové rozlišení, které se málokdy provádí. Jaký je rozdíl mezi zákonem a zákonitostí? (Nemůžeme přesně zachovávat rozdíl mezi Gesetz a Gesetzmässigkeit nebo zákon a zákonoměrnost; v obou těchto případech původní, etymologický význam druhého členu je jiný než český: gesetzmässig je to, co probíhá podle nějakého zákona, podobně měrný již samo o sobě v jednom významu značí stanovený zákonem, a v „zakonoměrný“ je to jen zdůrazněno.) Jednota v pojmovém rozlišení není; navrhuji pojímat zákon jako odraz (subjektivní odraz v lidském poznání) objektivní, v samotné přírodě nebo společnosti existující, reálné zákonitosti. (Lenin na několika místech toto rozlišení provedl, ale nebyl v jeho užívání důsledný a proto lze najít i použití termínů v jiném smyslu, hlavně termínu zákon ve smyslu zákonitost.)

2) Ukážeme si to na příkladu, který je zvláště vhodný, na vědě. Zákony přírodovědy jsou vědeckými výtvary, které přibližně věrně odrážejí objektivní zákonitost v přírodě. Existují však též zákonitosti přírodovědy, které se stávají předmětem věd společenských, neboť tu jde o zákonitosti vývoje přírodovědy, které nelze vysvětlovat z přírodních zákonitostí, ale které jsou specifické pro určitou společenskou úroveň, a tyto objektivní zákonitosti jsou přibližně věrně poznávány společenskými vědami a formulovány jako zákony.

3) Zatím tedy ponechme zákony stranou jako vědecké výtvary, jimiž mají být postiženy zákonitosti, a ptejme se, co to jsou samotné zákonitosti (objektivní, reálné).

4) Především tedy je zákonitost vztahem: je to druh vztahu mezi věcmi, mezi procesy. Bez vzájemné souvztáženosti, bez souvislosti věcí a procesů by nebylo žádné zákonitosti. Rovněž bez příčinnosti by nebylo zákonitosti. Ale právě tak jako není každá souvislost také hned zákonitostí, tak ani příčinnost není se zákonitostí totožná. Kausální vztah je vždy konkrétním vztahem mezi konkrétní příčinou a konkrétním následkem. Nikde však nenajdeme naprosto stejné příčiny a proto ani naprosto stejné následky. Příčiny si mezi sebou mohou v mnohém odpovídat, mohou být velice podobné (právě tak i následky), ale nikdy nejsou totožné. Zákonitost musíme hledat vždy jen v tom, co je shodné, podobné, stejné. Neexistuje obecná příčina, ale to, co je řadě příčin společné, je pak příčinou toho, co i příslušné řadě následků je společné. A tento nyní již do určité míry obecný vztah mezi jedním typem příčin a jedním odpovídajícím typem následků nazýváme zákonitostí. Je tedy zákonitost obecným (avšak skutečným) vztahem; ale nejen to: tato obecnost je zakořeněna v příčinném vztahu, a protože příčinnému vztahu, který má obecnou platnost, říkáme nutnost, je zákonitost obecným vztahem nutnosti.

5) Čím větší oblast skutečnosti jest danou zákonitostí charakterisována, tím obecnější zákonitost před sebou máme.

6) Žádná zákonitost není absolutně obecná. Je řada nejobecnějších zákonitostí právě tak, jako je řada nejobecnějších kategorií.

7) Zákonitost není ovšem obecná v tom smyslu, že by existovala samostatně, vně konkrétních dějů, procesů, mimo ně, a že by se dění jenom nějak podle zákonitostí řídilo. Tak tomu tedy není; zákonitost není žádná norma, ale spíše je vnitřním vybavením každé věci, každého procesu (jednotlivého, konkrétního).

8) V každém procesu se něco děje, odehrává; každá změna je změnou z jednoho stavu v jiný, probíhá odněkud někam, následuje po jedné změně a předchází jiné. Tempo proměnlivosti není nikdy v celku procesu jednotné. Jsou partie nějakého dění, které probíhají rychle, jiné partie probíhají pomaleji, a některé probíhají nesmírně pomalu. O zákonitosti můžeme prohlásit, že představuje takovou partii procesu, která se mění pomaleji než jiné partie, vzhledem k nimž se jeví jako zákonitost. To znamená, že zákonitost je vlastně cosi relativního: to, co se v jedné souvislosti jeví jako zákonitost nějakého vývojového procesu, může se v jiné souvislosti ukázat jako samostatný vývojový proces, který má také své zákonitosti. Ta ku př. vývoj jednotlivé buňky ukazuje vedle obecnějších zákonitostí, které najdeme u každé buňky, také určité speciální zákonitosti, které jsou charakteristické pro vývoj určité tkáně. Sám vývoj tkáně je však „ovládán“ dalšími zákonitostmi, které jsou charakteristické pro určitou etapu vývoje organismu. Sám individuální vývoj organismu je rovněž přísně zákonitý; avšak i tato ontogenetická zákonitost je vývojovým procesem, který má svou fylogenetickou zákonitost.

9) Již při běžném pozorování, ale zvláště při vědeckém zkoumání se nám ukazuje, že uprostřed nekonečné rozmanitosti proměnlivého světa se některé souvislosti nebo i řady souvislostí s mimořádnou přesností opakují. Podrobné vědecké zkoumání nám pak umožní exaktně stanovit jednak povahu takových souvislostí, jednak vypočíst všechny nezbytné podmínky, které jsou pro takové opakování nezbytné. (Celá řada souvislostí – celý systém vztahů.) Tyto opakující se řady souvislostí (vztahů) nazýváme zákonitostmi.

10) Zákonitost se jeví tedy jako něco, co nepodléhá průběhu změny, ale co je ve všech změnách určitého typu stejné, neměnné trvalé. Je tedy zákonitost něčím, co je pro daný typ změn obecně charakteristické (co daný typ změn obecně charakterisuje), co je v řadě příslušných změn obecné. – Ovšem ona trvalost, neměnnost, obecnost je pouze čímsi relativním. Ve skutečnosti se všechno mění, vše je v pohybu. To znamená, že i každá zákonitost je v pohybu, že se v průběhu času mění, že je v procesu vývoje.

11) Zákonitost není ničím odděleným od příslušného procesu, nestojí vně, mimo něj, ale je s ním nerozlučně svázána. To znamená, že popisujeme-li soustavu vztahů, které se jakožto zákonitost opakují za obdobných situací v prostoru a času, popisujeme ve

skutečnosti relativně volněji (pomaleji) probíhající procesy resp. vztahy jejich (vnitřní), jejich strukturu. (Viz též ad 8).)